

דף שבועי

בס"ד

פרשות בהר-בחקתי, תשפ"ג, מספר 1519

אדם, אדמה וא-להים במצוות היובל

חיים בורגנסקי

שכבה של אילי נדל"ן שבבעלותם שטחים גדולים, שהרי השקעה קרקעית תאבד את ערכה ככל שתתקרב שנת היובל, עד שבשנת היובל תשוב הקרקע בחינם למי שמכרה. בחברה כזו גם לא יתקיימו מעמדות קבועים של עבדים ואדונים, שהרי בשנת היובל יהפכו כולם לשווים בעצמאותם.

בניגוד לפרשנות הזו, התורה עצמה מציגה את שנת היובל כשנה שמבטאת את היחס שבין הקב"ה לאדם ולאדמה, ולא כשנה המסדירה את הכלכלה והחברה. החובה להוציא את העבד לחופשי אינה מנומקת בקריאה לשוויון, אלא בכך ש"עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד" (וי' כה:מב). הקב"ה קנה את ישראל לעבדים בהוציאו אותם ממצרים, ולכן הוא אינו מוכן שיהיו עבדי עולם לבשר ודם.³ גם ביחס להשבת הקרקעות התורה אינה מביאה הנמקה חברתית, אלא הסבר הנוגע ליחס שבין הקרקע לבין הקב"ה: "והארץ לא תמכר לצמתת פי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (וי' כה:כג). כידוע, המאפיין הבולט של בעלות על קרקע אינו זכות השימוש בקרקע, שהרי זכות כזו קיימת גם לשוכר, אלא הזכות למכור את הקרקע. כשהקב"ה גוזר שהקרקע תשוב לבעליה המקוריים בשנת היובל, גם

במרכזה של פרשתנו עומדת מצוות היובל, על שלל פרטיה והדינים הנובעים ממנה. מצווה זו, שכבר בתקופת חז"ל הייתה בבחינת "הלכתא למשיחא" ולא התקיימה למעשה,¹ כוללת שתי משמעויות הלכתיות מרכזיות: האחת נוגעת לעבדים העבריים, שהתורה מצווה לשחררם ביובל על מנת שישובו למשפחותיהם,² והשנייה קשורה לבעלות על קרקעות: התורה מצווה שתקופת המכר של קרקע שהיא חלק מאחוזת אבות תהיה קצובה מראש, ותסתיים תמיד בשנת היובל; אז תשוב הקרקע לבעליה הראשונים.

רב הפיתוי לראות בהלכות אלה ביטוי לעמדתה הכלכלית חברתית של התורה, ולרצונה למנוע קיבוע מעמדי בחברה. ראייה כזו תאמר שהתורה נותנת הזדמנות לרה-ארגון חברתי מעמדי; מעוטי היכולת, שמחוסר אמצעי קיום מכרו תחילה את נחלת אבותיהם, ולאחר מכן אולי מכרו גם את עצמם לעבדים, ייצאו לחופשי ביובל ויקבלו חזרה את נחלתם, מתוך תקווה שיוכלו לפתוח דף חדש כאנשים עצמאיים בעלי קרקע. בחברה כזו לא תוכל להתקיים

* הרב ד"ר חיים בורגנסקי, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן, ורב הישוב הושעיה.

1 למעשה אין לנו עדויות כלשהן בתנ"ך או מימי בית שני על מימוש מעשי של מצוות היובל.

2 שאלה שראוי לדון בה היא שאלת היחס בין השחרור ביובל לבין שחרור העבד לפי שמות כא:ב-ו. שם העבד יוצא בשנה השביעית, ואם הוא מבקש להישאר בעבדותו הוא יירצע וישאר "עבד עולם". כבר חז"ל עסקו בכך, ראו בבלי, קידושין טו ע"א.

3 בדומה לתביעתו של הקב"ה מפרעה לשלח את עמו מעבדות על מנת שיעבדו אותו עצמו.

לישראל כ"עם", כיחידה לאומית אחת, ומצד שני, פעמים רבות יש בתורה פנייה לשבטי ישראל כיחידות מובחנות. התורה אינה מבהירה את החזון השלם; האם העם אמור להיות חברה אחת שהשבטים בתוכה הם משפחות המרכיבות אותה, או שעם ישראל מיועד להיות מעין פדרציה של יחידות שבטיות סגורות, נפרדות זו מזו מבחינה חברתית. ליבנו נוטה בדרך כלל לשאיפה שעם ישראל יהיה מרקם חברתי אחד, ולכן אנחנו מבקשים לעיתים לפעול על מנת לחזק את האחדות בין חלקיו, ואף לבטל את המחיצות שביניהם, ולהטיל את כל ישראל ל"כור היתוך" אחד, שבסופו יהיו כולם ישראלים שאין ביניהם שוני רב. חלוקה לשבטים אינה מוכרת לנו, וחלוקות אחרות, המפצלות היום את החברה הישראלית, נתפסות אצלנו כתוצאה שלילית של נסיבות היסטוריות וחברתיות.

כשמנסים לענות על שאלת היחס בין השבט לבין העם בעיני התורה, אי אפשר להתעלם מן העולה מדיני מכירת הקרקעות והשבתן ביובל. לפי התורה יש להבחין בין שני מרחבים קרקעיים: המרחב הכפרי, הפתוח, ולעומתו המרחב העירוני הסגור. במרחב הכפרי חלים דיני השבת הקרקעות ביובל הן על קרקעות חקלאיות והן על בתים הבנויים בו, המכונים "בְּתֵי הַחֲצָרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חֲמָה סָבִיב" (וי' כה:לא). ואלה גם אלה ישובו לבעל הנחלה המקורי בשנת היובל. לעומת זאת, במרחב העירוני, הסגור, של "בתי ערי חומה", חלים כללי מכר אחרים: מכירת בית בעיר מוקפת חומה היא מכירה הפיכה בתוך השנה הראשונה למכירה, והמוכר יכול לכפות על הקונה השבה של הבית תמורת השבת כספו. עם זאת, אם המוכר לא קנה את ביתו באותה שנה, המכירה הופכת חלוטה, והבית אינו חוזר לבעליו המקוריים בשנת היובל.⁴

אם המוכר אינו מעוניין בה, הוא מפקיע את זכותם של אותם בעלים למכור את הקרקע, וממילא מפקיע מהם את הבעלות עצמה. מי שזכה לנחלה בארץ יכול להיפרד ממנה לזמן קצוב, אך אינו יכול "להיפטר" ממנה לעולם. בכך התורה מצהירה שהזוכה בנחלה בארץ אינו בעליה האמיתי, שכן אינו אלא "גר ותושב" של הבעלים האמיתי, הקב"ה, שהוא הקובע מי יישב לצמיתות על הקרקע.

משמעות זו מקבלת חיזוק בדיני הקדשת קרקעות המופיעים בפרק כ"ז בויקרא (פס' טז-כד). התורה מבחינה בין הקדשת "שדה אחוזה", נחלה מקורית של המקדיש, לבין הקדשת "שדה מקנה", שדה שקנה המקדיש מבעליה ולאחר מכן הקדישה. שדה מקנה שלא נפדה ישוב בשנת היובל לבעלים הראשון, שכן הקונה אינו יכול להקדיש יותר ממה שהיה בידו אילו לא הקדיש. לעומת זאת, שדה אחוזה שלא נפדה לא ישוב עוד לבעליו ויעבור לחזקתו של הקב"ה: "וְהָיָה הַשָּׂדֶה בְּצֵאתוֹ בְּיַבֵּל קֹדֶשׁ לַה'... לַפְּהֵן תִּהְיֶה אֶחְזָתוֹ" (וי' כז:כא). אם כן, הדרך היחידה שבה אדם יכול להיפטר מנחלתו היא להקדיש אותה, ובכך "להחזיר" אותה לבעליה המקוריים, הקב"ה, שבתורו מעביר אותה לכוהנים.

דיני היובל, אם כן, מבטאים את אדנותו של הקב"ה על עולמו, ואולי לכן נפתחת השנה בהעברת שופר תרועה בכל הארץ, בבחינת "ה' אֶ-לֵהוּ עִמּוֹ וְתִרְוַעַת מִלֶּךְ בּוֹ" (במ' כג:כא); תרועה המבטאת את מלכותו של הקב"ה.

אם זו משמעותו של היובל ביחס לאדם הפרטי ונחלתו, ששניהם נתונים לאדנותו של הקב"ה על האדם ועל הארץ, הדבר נכון שבעתיים ביחס להשפעתם של דיני השבת הקרקעות ביובל על המרקם החברתי – השבטים של עם ישראל. לאורך התורה נשמעים שני קולות: מצד אחד התורה מתייחסת

4 על כל העניין, כולל מעמדן המיוחד של ערי הלוויים שאינני עוסק בו כאן, ראו ויקרא כה:כט-לד.

אולם, למרות רצונה של התורה לשמור על המרחב הכפרי השבטי כמרחב "נקי", היא מאפשרת מפגש בין השבטים במרחב העירוני. מכיוון שקניית בית בערי חומה היא קנייה לצמיחתו, בן שבט אחד יכול לקנות בית בעיר השייכת לנחלת שבט אחר, ולהוריש אותו לבניו. ההשפעה של הדין הזה על החברה העירונית רבה, שכן בתוך כמה דורות יכולה הקהילה העירונית להיות קהילה על-שבטית. תהיה לכך גם השפעה סביבתית, שכן המרחב העירוני, מטבעו, מהווה מוקד של מסחר ועסקים, ופתיחתו לבני כל השבטים תאפשר מפגש עסקי וחברתי כלל ישראלי בתוך המרחב השבטי שמסביב.

בכך פרשתנו משרטטת "מפה" גיאוגרפית-סוציולוגית, המשקפת אמירה דתית עמוקה: כל הארץ שייכת לקב"ה, וכל ישראל הם עבדיו. מכוח זה הכתיב הקב"ה לכל פרט את נחלתו הקבועה, ומכוח זה גם עיצב את האיזון שבין ייחודו של השבט לבין אחדותו של העם.

למרות שכאמור אין לנו עדויות למימושה המעשי של שנת היובל, מצוות היובל משמרות את החזון הא-להי בקשר למערכות היחסים המורכבות שבין א-להים לבין האדם מישראל, בינו לבין הבעלות האנושית על ארץ ישראל, ובין השבט לבין העם כולו.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

לעיין בעמדת חז"ל, שלפיה בוטלה הוראה זו אחרי ההתנחלות בארץ. ראו בבלי, תענית ל ע"א ועוד.

למעלה כתבתי על משמעות השבת הקרקעות ביחס לאדם הפרטי, ועתה אני מבקש לעסוק בה מהזווית הלאומית. שמירה על מצוות היובל מונעת למעשה עירוב בין השבטים במרחבים הפתוחים, הן החקלאיים והן הבנויים, שהרי כל קניית קרקע מחוץ לנחלתו המקורית של האדם תהיה קנייה זמנית בלבד. בן שבט אחד יוכל להחזיק בקרקע ששייכת למרחב הנחלות של שבט אחר רק עד שנת היובל, ובבוא היובל יצטרך לפנות את אותה קרקע ולשוב לנחלתו המקורית בשבטו. כך הדבר גם ביחס למרחב הכפרי המיושב: איש יהודה, למשל, יכול לשכור בית בנחלת שבט אחר, ואולי אף לשנים רבות, תלוי בריחוק מעשה השכירות משנת היובל, אך לעולם לא יוכל לקנות שם בית ולהורישו לבניו שלו. בהנחה שיש גם משמעות חברתית לשאלת עומק אחיזתו של אדם בשדהו ובביתו, ניתן לומר שלעולם יוותר הקונה אדם הגר זמנית בבית שאינו שלו, זר למקום, ומנותק מן הגרעין החברתי המקומי.

למותר לציין שהלכות אלה מנציחות חלוקה חברתית חדה בין השבטים השונים. חוסר היכולת לנדוד לנחלת שבט אחר מבטיחה את ההיצמדות של כל שבט לנחלתו, וממילא גם לחברה של אותו שבט. קיבוע גיאוגרפי-חברתי כזה הוא כר פורה ליצירת מסורות מקומיות ייחודיות, החל ממסורות לשוניות ועד מסורות הלכתיות. ומתוך כך עלולה להימשך חלוקה של העם ליחידות משנה שונות זו מזו בתכלית.⁵

⁵ נכון להזכיר כאן את פניית ראשי שבט מנשה למשה בעקבות חששם ממעבר של חלקי נחלה משבטם לשבט אחר בעקבות נישואין של בנות צלפחד, ומתשובתו של הקב"ה לחשש זה. ראו במדבר לו:א-ג. תשובתו החד משמעית של הקב"ה ("וְכָל בֵּית יִרְשֶׁת נַחֲלָה... לְאָחֵד מִמִּשְׁפַּחַת מִטָּה אֲבִיהָ תִהְיֶה לְאִשָּׁה... וְלֹא תִסַּב נַחֲלָה מִמִּטָּה לְמִטָּה אַחֵר כִּי אִישׁ בְּנַחֲלָתוֹ יִדְבֶקוּ מִטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", שם:ח-ט) מלמדת כי התמונה שתיארנו למעלה מבטאת נאמנה את כוונתה של התורה; שבטי ישראל אמורים להישאר צמודים לנחלתם. על רקע זה ראוי